

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Szótörténeti adalékok

A magyar szövegekbe került orosz elemek gyűjtése során az eddig ismerteknél több korábbi adatra, illetve újabb változatra bukkantam. Az alábbiakban a TESz. és az EWUng. adataival összevetve közlök belőlük néhányat.

A szokásos rövidítéseken kívül forrásaimra a következő rövidítéseket használom:

Ath. = Athenaeum, Tudományok' és szépművészetek' tára. [Később] Tudományos, criticali és szépirodalmi folyóirat. Kiadó szerkesztők: SCHEDEL, VÖRÖSMARTY, BAJZA. Pest, 1837—43. — Társadalmi, politikai, irodalmi és művészeti hetilap. Szerk.: BEÖTHY Zsolt. Bp., 1873—74 (8 kötet).

Csehov: FA. = Csehov Antal: Falusi asszonyok és egyéb elbeszélések. F.: SZABÓ Endre. Bp., [1898].

Csehov: Pb. = Csehov P. Antal: A párbaj. Oroszból f.: SZABÓ Endre. Bp., 1896. (Egyetemes regénytár).

EhrMS. = Ilja Ehrenburg: Moszkvai sikátor. Oroszból f.: GÖRÖG Imre. [Bp., 1929.]

FISzib. = Fleissig J.: Szibériai napló. Fogságom és szökésem. Bp., 1920.

FöldrK. = Földrajzi Közlemények. Bp., 1 (1873) — .

FővL. = Fővárosi Lapok. Pest, [később] Bp., 1 (1864) — 34 (1897).

HM. = Hasznos Mulatságok. A' Hazai és Külföldi Tudósításokhoz Toldalékul írta 's kiadta KULTSÁR ISTVÁN. Pesten, 1817—1842.

IdSz. = Idegen szótár. Pest, 1846.

JókÉH. = Jókai Mór: Észak honából. Muszka rajzok. Bp., [1878].

JókNK. 19 = Jókai Mór összes művei [nemzeti díszkiadás], 19. Véres könyv. Csataképek a keleti háborúból. Bp., 1894.

KV. = Képes Világ szépirodalmi és ismeretterjesztő folyóirat. Bp., 1 (1866)—.

Lassú = Az orosz birodalom statistikai, geographiai, és históriai leírása. Kidolgozta LASSÚ ISTVÁN ... Pesten, 1827.

MarkSzib. = Markovits Rodion: Szibériai garnizon. Cluj—Kolozsvár, 1927.

MindGy. = Minden Gyűjtemény. Szerk. PÉCZELY József. Komárom, 1789—1792.

MKh. = Molnár János: Magyar Könyv-ház, 1—4. Posonyban, 1783. 5—22. Pesten, 1793—1804.

MOrMgSz. = MAGYARI BECK VLADIMIR, Magyar—orosz mezőgazdasági szótár. Bp., 1953.

NTárs. = Nemzeti Társalkodó. Kolozsvár, 1832—1841.

SISf. = SÁNDOR ISTVÁN, Sokféle, 1—12. Győrött, [később] Bétsben, 1791—1808.

Szol. = SZOLOVIEV SZERGIUSZ, Oroszország története. Az orosz eredeti VII-ik kiadása után f.: ERNŐI JÁNOS. Ungvárt, 1895 [a nyomdahibák jegyzéke alapján helyesbített formában idézem].

TtÉrt. = Tudománytár, Értekezések. Pest, 1837—1844.

TtLit. = Tudománytár, Literatura. Pest, 1837—1844.

ÚMM. = Új Magyar Muzeum egyszersmind a Magyar Academia közlönye. Pest, 1 (1850) — 10 (1860).

Ü. = Üstökös. Pest, [később] Bp., 1858—1895.

VámbKÁU. = Vámbéry Ármin: Közép-ázsiai utazás. Pest, 1865.

VU. = Vasárnapi Ujság. Pest, [később] Bp., 1 (1854) — 68 (1921).

aspiráns 1951: TESz. 1: 185. — 1950: „A kormányzat a magyar tudomány legfelsőbb szervén, a Magyar Tudományos Akadémián keresztül biztosítja a kandidátusi fokozat elnyerésére készülő *aspiránsok* tervszerű kiválasztását, képzésük magas színvonalát és az anyagi gondoktól való mentesítésüket” (AkÉrt. 57: 132); 1953: *aspiráns* (MOrMgSz. VI. lap).

aspirantúra 1951: TESz. 1: 185. — 1950: „Az *aspirantúrával* kapcsolatos rendeleteimet, valamint évenként a Pályázati Felhívást [...] a Magyar Közlönyben teszem közzé” (AkÉrt. 57: 138); *aspirantúra* AkH⁹.

baskír 1791: *Báskiri* mn, 1864: *baskirok*; 1952: *baskír* TESz. 1: 255. — 1783: „Bizonyos tsalányból (*Urtica canabina*) fonalat, váznot kéfzittenek a *Báŕchkiri* népek” (MKh. 2: 137); 1799: „*Baskirok*” (SISf. 6: 171); 1897: „Az itt felsorolt négy csoporton kívül a T[atárok]hoz szokás még számítani a *baskirokat* (l. *Baskír*), kirgizeket és kara-kalpakokat” (PallasLex. 15: 961); 1950: *baskír* AkH⁹.

bojár ’orosz hűbérúr’ 1879: TESz. 1: 324. — 1854: „bizonyos Balavieff nevű orosz *bojár*” (VU. 1: 136); 1864: „Talán valami gazdag *bojár* fiúnál szerelmeskedtél, ezért vagy-e hites társam.” (BpSz. 21: 252); 1877: „goromba tréfákat mondogatott az udvari *bojár* uraknak” (Ü. 20: 352, JókÉH. 104).

bolsevik 1937: TESz. 1: 334. — 1920: „a *bolsevikok* semmitől sem féltek annyira s sem mire sem voltak oly dühösek, mint azon iratokra, melyek oroszországi rémuralmukra vetettek fényt” (FlSzib. 5); 1927: „a *bolsevikok* győztek Moszkvában” (MarkSzib. 463).

burzsuj 1919: TESz. 1: 393. — 1918: „[Kerenszkij] a háborút és a »*burzsujt*« tökéletesen megutált fegyveres parasztömegeknek kellelte magát és szent offenziva-politikáját” (Nyugat 12: 996).

cár 1555: *zar*, 1707: *czár* TESz. 1: 413. — 1783: „I. Péter *Tsár*” (MKh. 3: 142); 1790: „*Tzár* Íván Wafilovits meg-hódolván Circafsiát, a’ Görög Vallásra térítette vólt a’ lakofokat” (MindGy 3: 116).

cárizmus 1905/1954: TESz. 1: 413. — 1862: „E férfiú [Miklós *czár*] volt Nagy Péter trónján legvalódibb jellege a *czarismusnak*, a mint az ázsiai uralkodási eszmék s a német hivatalnoki mindenhatóság elméletéből össze forrt” (BpSz. 14: 422).

cárné 1817: „Igy lett Katalin Feleség, anya, barátné, és *Czárné* ki az alatt, míg a’ Nagy Péter a férfiakat formálta, tökéletesítette, más részről hasonlóképen mindent elkövetett, hogy az Aszszonyi német a’ nevelés által kellemetesebbé, ’s boldogabbá tegye” (HM. 1: 408).

cseremis 1783: *Tsermifs*, *Tsereméŕ* (l. *votják* a.); *cseremis* 1864: TESz. 1: 507. — 1783: „Utazáom közt megismértem Orofzokhoz tartozandó két nemzetet: a’ Vottyák, és *Tsereméŕ* népet tudniillik. Vottyák, Vogul, Ofták, *Teremifŕ*, Morduan Finnai nemzet mind” (MKh. 2: 113); 1827: „*Tseremisszek*” (Lassú 22); 1841: „*cseremis*” (TudGyűjt. 10: 15).

csuvas 1783: *Tsuvaŕs*, 1799: *Tsuvasok* gr, 1880: *Csuvaszok* gr TESz. 1: 578. — 1783: „Itt laknak körül belül a *Tsuvas* nevű népek” (MKh. 2: 88); 1828: „A’ Kazáni, és Benburgi kormányzékben Orosz birodalomban van egy népség, mely || *Tsuvas*, vagy is inkább *Tsuhás*-nak neveztetik” (HM. 2: 207—8); 1837: „a’ török család [...] a’ törököket, uzbekeket, turkomanokat, kirgizeket, *csúvasokat* és jakutokat foglalja magába” (Ath. 2: 257); 1873: „*Csuvasz*” (Ath. 740).

diverzáns 1952: TESz. 1: 649. — 1950: „*diverzáns*” (AkH⁹).

grúz 1900, 1937: *gruzok* v. *gruzinok* TESz. 1: 1099. — 1841: „Néhány *grúz* lármázott egy csoportban” (NTárs. 2: 30); 1868: „Nem szenvedhettem a *gruzinokat* és cserkeszeket!” (FövL. 5: 2); „A jó *gruzin*-oroszról neje számára divat szerinti francia másolatot csináltak” (uo. 54); „Nem volt se tatár, se *gruz*, hanem igaz orosz telivér család, mely egyenesen Ruriktól származtatta magát” (KV. 3: 750); 1895/6: „A nagy *grúz* országúton való utazás kétségtelenül nagyon érdekes és aligha akad párja széles e világon” (Magyar Szalon 24: 77); 1896: „Egy fiatal nő találkát adott egy hadnagynak [...] az a nő egy *grúz* felesége volt” (Csehov: Pb. 93).

horda 1613: NySz. — Vált.: *orda* 1895: „A fekete tenger partjain Nogainak független és az arany vagy volgai *orda* iránt ellenséges *ordája* terjeszkedett szét” (Szol. 59).

kazah 1816: Kiregizkaiszakok gr, 1885: *Kazak*, 1895: *kaszakoknak* gr, 1951: *kazah* TESz. 2: 414. — 1865: „Ezen ut csak csekély számú utazóknak való, mert kevés rajta a víz, de csekélyebb a megtámadtatástól veszély is; s ilyenek nem is történnek, hacsak különös forradalmak alkalmával a *kaszakok* (kirgizek) vagy karakalpakok idáig nem terjesztik ki alamanjaikat” (VámbKÁU.

76); 1893: „[a törökökhöz] számítják a jakutokat, szibériai tatárokat, fekete kirgizeket, a kozákokat vagy helyesebben *kaszakokat*, özbégeket (üzbégeket), turkmánokat, karakalpakokat, nógáiakat, karacsaiakat, kumüköket, a basziáni törököket, a kazáni tatárokat, oszmánlikat, végre még az Ural-hegység déli részében és a Volga mentén lakó baskirokat, csuvaszokat, mesezerjékeket [!], teptjéreket” (Pallas Lex. 1: 500); 1950: „*kazah nyelv*” (AkH⁹).

k i r g i z 1794: *Kirgisusok*, 1816: *Kirgizek* 1862: *khirgiszektől* EWUng. 1: 755. — *kirgisz* 1863: „A Délszibériában lakó *kirgiszek* évenként bizonyos meghatározott helyre gyűlnék össze, hol feleséget fognak” (Hölgyfutár 14/II: 287).

k u l á k 1926: TESz. 2: 662. — 1916: „Műveikben a paraszt a hős, aki a maga erejére hagyva harcol az éhhalállal, dögvésszel, babonával, a »*kulákkal*« (falu uzsorásával), az adók terhével, a közigazgatás nyomorúságával stb.” (RévaiLex. 14: 277, *narodnikok* a.).

k u m i s z 1851: *Kumis*, 1875k./1898: *kumis* TESz. 2: 667. — 1783: „A’ téjből égett-bor formát-is égetnek: azt *Kumifznak* hívják” (MKh. 3: 137); „Az afzszonyok dolga a’ bőr, mente, fárú, *kumifz*, fajt kézfittés” (uo. 139); 1854: „Egyszer látogatóba jött két jámbor moszkó a Nilár völgybe, fölkeresték Merisz bég házát, [...] dicsérék sajtját, *kumis* italát, mely készül posasztott tejből” (Jókai: VU. 1: 278; JókNK 19: 227).

m o r d v i n 1783: *Morduin*, 1816: *Mordwinok* TESz. 2: 856. — 1841: *mordvinek* (TudGyűjt. 10: 18); 1894: „A magyarokkal rokon *mordva*, finn, vogul, votják népek” (PallasLex. 6: 336); 1895: „György szerencsés háborút viselt a bolgárokkal és a *Mordvokkal*” (Szol. 38).

m u z s i k 1854/1894: TESz. 2: 986. — *mugik* [ɔ: *muzsik*] 1843: „[a szent kép] előtt hallgató tag ajtatosságban egy hosszú szakállú kereskedőt, vagy egy *mugikot*, átlíkgatott kaftánban, csaknem mindig látni térdepelve” (Ath. 2: 264); 1854: „Mikor az orosz *mugik*, (paraszt) hazaviszi a menyasszonyát, a korbács bele van dugva az egyik csizmaszárába ... odahaza czeremonia nélkül annyiszor megveri a *mugik* a feleségét, ahányszor a kedve tartja” (Jókai: VU. 1: 184—5); 1846: „*musik*” (IdSz).

o s z é t 1816, *ozból* gr 1882: TESz. 2: 1099. — 1829: „Ha ezen Expeditióból vissza térek, szándékom a’ Kabardiakot és az *Oszetteket* látogatnom” (HM. 2: 219); 1841: „Az *oszzetinek* lár-máztak az ivópénzért” (NTárs. 2: 31); 1877: „Az *ossok* is, (kik alkalmasint a régi médek utódjai,) harcias nép, jó puskákkal, karcsú termettel” (FövL. 14: 575); 1893: „*Asetinc* v. *Oszetinc*, egy kaukázusi törzsnek oroszoktól használt neve, amely törzset a régi alánok maradékának vélik” (PallasLex. 2: 215).

o s z t j á k 1750: *Ostiákok*, 1808: *Osztjákok* TESz. 2: 1102. — 1783: „Utazásom az Éjzfaki Szibériában az *Oftyák*, és Szamojed nép közt esék. Magokat az *Oftiákok* Kondichó-knak hívják” (MKh. 2: 102); „A’ Jugri, és Obdori Szamojedek az *Ofztyákok* fzoimlédi” (MKh. 2: 104); „*Oftyakul*” (MKh. 2: 103); 1795: „*Ofztyákok*” (SISf. 3: 113), „*Ofztyákul*” (uo. 114).

p o g r o m (1916: *pogromozás*), 1922: *pogrom* TESz. 3: 236. — 1909: „Ott a tönkrement délolasz, a cárizmus-hajszolta finn, [...] a *pogrom*-hajszolta muszka zsidó, a gyámoltalan muzsik” (Nyugat 2/II: 229); 1914: „Kisenevből való volt, a nagy *pogrom* után menekült ki [Amerikába]” (Nyugat 7: 265); 1916: „A szocialistákat nagyrészt elfogták [...] Sok ezret megöltek »*pogromok*«-ban, más ezreket, férfiakat, nőket, börtönbe vagy Szibíriába hurcoltak” (RévaiLex. 14: 821); 1919/1969: „Rott Nándor dunántúli római katolikus püspök kijelentette, hogy a leghatározottabban kárhoztatja a *pogromokat*, hogy aki *pogromot* hirdet, nem is szólva arról, aki rendez, nem lehet keresztény. Prohászka Ottokár szintén dunántúli püspök, ugyancsak energikusan kikelt nemcsak a *pogromok*, de egyáltalán a felekezeti gyűlölet hirdetése ellen” (NSz).

p u f a j k a 1957: TESz. 3: 303. — *fufajka* 1956: Szabad Ifjúság febr. 10. 1.

s á m á n 1799: *Sámány*, 1817: *sámán* TESz. 3: 481. — 1783: „Sas tollal ajándékozzák-meg a’ Kamtsatkai *Schuman* [!] népek jó baráttyokat, mint Amerikában, az új Anglia lakói” (MKh. 1: 81); „*Schamon* [!] nevü bálvány jövendölöket tartanak” (MKh. 2: 104); 1840: „Vallás’ tekintetében. *Chaman* 2,000” (Ath. 2: 23).

steppe 1844/1850: TESz. 3: 800. — 1829: „Ezen falu külső részén kezdődik a végtelen nagy *Step*, vagy is a Tatárok tábora, a' melly Mosdokig, vagy is 130 verstig terjed” (TudGyűjt. 10: 116); „Már most nekem más módomban nem lévén, azon az úton a' mellyen jöttem, az az a' Fekete tengeri Kozákok *Steppen* által a' Tamányi szoroson keresztül, Krimből Odessának, Lembergnek és Bécsnek magamat fordítsam” (uo. 117); 1830: „A' mi a' Magyar szekereket illeti jelentettem már hogy a' Kerymi (Crimeai) *Steppeken* lakozó Tatárok tudósítása szerint az a' név a' Magyaroktól fenmaradt” (TudGyűjt. 2: 100).

sza mo j é d 1750: *Samojedák*; 1799/1922: *szamojéd*; 1851: *szamojed* TESz. 3: 670. — 1783: „Utazásom az Éjzfaki Szibériában az Oftyák, és *Szamojed* nép közt esék” (MKh. 2: 102); „*Szamojedek*” (MKh. 2: 104); „*Szamojedül*” (MKh. 2: 112); 1817: „*Samojedok*” (HM. 2: 38).

t a j g a 1930: *taiga*, 1936: *tajga* EWUng. — 1887: „Szibiria rengeteg erdőségeinek *tajga* a nevek. A *tajga* az éjszaki sarkkörnél kezdődik, noha a Jeniszejen, de kivált a Lenán szinte a 70°-ig fokig is elhúzódik, délen eléri a hegyeket, sőt 2000 m magasságig az ormokra is feltekint” (Földrk. 15: 608); 1911: „A 70° szélesség alatt kezdődik a szibíriai őserdők zónája, az ú.n. *taiga*” (RévaiLex. 2: 357, *Ázsia* a.).

t r o j k a 1884: *Trodka*, 1885: *trojka* TESz. 3: 989. — 1866: „repül a *trojka*” (Bérczy—Puskin: Anyegin 221).

v a r é g 1896: *varängok, varingok*, 1897: *Varégok* EWUng. 2: 1607. — 1783: „*Vareg* népnek nevezék az orofzok azokat, kik a' Nap-keleti tenger felé laktak: úgymond Nefztor. A' melly *Vareg* néptől származott Rurik, Gotthus nemzet vólt” (MKh. 2: 16); 1839: „De a tótok időszámításunk hatodik századában nem neveztetének russok-, hanem *warenyoknak* [ϝ: *varengoknak*]” (TtÉrt. 5: 5); 1840: „*varäg*” (TtÉrt. 8: 229); 1850: „*waraeg*” (ÚMM. I: 516); 1851: „Schafarik 862-re teszi az első *Wareg* orosz dymastia' foglalását kozár birtokban” (ÚMM. 2: DI); 1853: „A normannok (svédek, norvégek, dánok) nagy tömegben költözének, többször szárazon Oroszországon át, Konstantinápolyba, és *waringok* (Βάρωνγοι) nevezete alatt léptek szolgálatba a' görög császárok' testőreinél” (ÚMM. 3/II: 410); 1855: „a skandináv normánok vagy *varjägek*” (ÚMM. 5/I: 204); 1895: „Az idegenek semmiesetre sem gyakorolhattak ugyan olyan döntő hatást, mint a szlávok felett a *varégok*” (PallasLex. 9: 731).

v e r s z t 1854: *Werst*, 1885: *verszt*, 1963: *versztányira* TESz. 3: 1123. — 1780/1823: „5 *verst* Orosz országban (holott semmit sem tudnak a' mértföldről) tészen egy német mértföldet” (TudGyűjt. 1823/X: 32); 1783: „Az új Rendelés fzerént egy *Verft* nevü mérföld 500. = ötfüz Orofz öllel egyez” (MKh. 2: 85); „Volgától három *verftnyire* áll Stavropol Várofa” (MKh. 3: 140); 1829: I. *steppe* a.; 1835: „*verszt*” (Tzs.); 1839: „40 *verszt* (6 1/2 mérföldnyi) távolságra” (Ath. 1: 585); 1841: „ónos eső nehezité az utat, melly mint egy két *versztnyit* tart” (NTárs.2: 30); 1844: „Elton tava nyugatról keletre 20 *werst*, s délről északra 16 *werst*; egész kerülete 47 *werst*” (TtLit. 8: 142); 1889: „a Dunáig még 20 *verszta* volt” (VU. 36: 142); „két vagy három szotnyájuk mintegy húsz *versztányi* szélességben volt felállítva” (VU. 36: 158); 1898: „Megesett, hogy ha ide jött, hát már tiz *versztányiról* hallottuk” (Csehov: FA. 38); 1929: „Így haladtak nyolc nap alatt körülbelül háromszáz *vjerszter*” (EhrMS. 250).

v o g u l 1802/ *vogulokkal* EWUng., 1808: TESz. 3: 1170. — 1750: „*Vogulitzok*” (TESz. 1: 392, *burját* a.); 1783: „*Vogul*; Sibériai első nép” (MKh. 2: 16); 1795: „*Vogulok*” (SISf. 3: 113); „*Vogulül*” (uo. 114).

v o t j á k 1791: *Votiaki* EWUng. 2: 1653. — 1783: „Utazádom közt meg-ismértem Orofzokhoz tartozandó két nemzetet: a' *Vottyák*, és Tsereméfz népet tudniillik. *Vottyák*, *Vogul*, *Ofták*, *Teremifz*, *Morduan* Finnai nemzet mind” (MKh. 2: 113).

z ü r j é n 1841/1864: *szirjän* TESz. 3: 1206. — 1783: „Finnus nemzetü népek, ezek: [...] 10. *Sirán*” (MKh. 2: 16); 1827: „a' *Surjanok* vagy *Syrjänek*” (Lassú 22); 854: „...a' többi altaji nyelveket három nemzetségre oszszam, úgymint szuomi nemzetségre, melyhez egyelőre a' finnt, esztet, lappot, *szürjänt* számítanám” (ÚMM. 4/II: 338).